

УДК 338.43:619

Нисходовська О.Ю.
асистент

Подільського державного аграрно-технічного університету

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ ЧИННИКІВ ТА ПОКАЗНИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИРОБНИЦТВА У ГАЛУЗІ КРУП'ЯНИХ КУЛЬТУР

У статті визначені чинники та показники конкурентоспроможності круп'яної продукції, її товаровиробників та галузі в цілому. Обґрунтовані основні методи оцінки та засоби досягнення. Чільне місце відведене енерго- та ресурсо забезпеченню, а також їх нормуванню у процесі виробництва. Значна увага приділена врахуванню якості продукції як основного критерію конкурентоспроможності поряд із собівартістю та цінами.

Ключові слова: конкурентоспроможність, круп'яні культури, продукція, виробництво, галузь, агротехнології, енергоресурси, собівартість, ціна, якість.

Нисходовская Е.Ю. МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА И ОЦЕНКИ ФАКТОРОВ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА В ОТРАСЛИ КРУПЯНЫХ КУЛЬТУР

В статье определены факторы и показатели конкурентоспособности крупяной продукции, ее товаропроизводителей и отрасли в целом. Обоснованы основные методы оценки и способы достижения. Видное место отведено энерго- и ресурсообеспечению, а также их нормированию в процессе производства. Значительное внимание уделено учету качества продукции как основного критерия конкурентоспособности наряду с себестоимостью и ценами.

Ключевые слова: конкурентоспособность, крупяные культуры, продукция, производство, отрасль, агротехнологии, энергоресурсы, себестоимость, цена, качество.

Nishodovska O.Yu. METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR THE ANALYSIS AND EVALUATION OF FACTORS AND INDICATORS OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTION IN THE CEREAL CROPS INDUSTRY

The article identifies the factors and indicators of the competitiveness of cereal production, its producers and the industry as a whole. The main methods of assessment and ways to achieve. A prominent place is given energy and resource requirements, and their standardization in the production process. Considerable attention is paid to the product quality as the main criteria of competitiveness, together with costs and prices.

Keywords: competitiveness, cereals, produce, production, industry, agriculture, energy, cost, price, quality.

Постановка проблеми. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції шляхом залучення додаткової кількості енергоресурсів супроводжується зростанням енергетичної ефективності лише до певних меж, після чого подальше нарощування ефективного використання ресурсного потенціалу можливе за умови докорінної зміни всієї сукупності виробничих факторів, у тому числі шляхом освоєння інтенсивних енерго- і ресурсозберігаючих технологій. Важливе значення в забезпеченні ефективності агропромислового виробництва має відновлення і підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Рівень конкурентоспроможності характеризується якісними характеристиками (споживчими властивостями), собівартістю та ціною продукції, іншими показниками, аналіз яких потребує відповідного методичного забезпечення. Повною мірою це відноситься до виробництва круп та круп'яної продукції.

З метою успішного функціонування в ринкових умовах кожний товаровиробник повинен систематично аналізувати нормоутворювальні фактори конкурентоспроможності, забезпечувати науково-обґрунтовані рівні затрат праці і засобів на виробництво продукції [1, с. 19]. Адже конкурентоспроможність продукції є вихідним чинником, що забезпечує конкурентоспроможність підприємства, галузі, країни. Наприклад, конкурентоспроможність круп'яної галузі визначається її здатністю отримувати прибуток на одиницю витрачених ресурсів більший, ніж в інших сферах економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи й методичні принципи біоенергетичної оцінки технологій вирощування круп'яних культур викладені у працях О. В. Аверчева, М.Г. Лобаса, П.М. Рибалкіна, С.О. Тивончук, В.О. Ушкаренко,

М.І. Щура. Проте як чинник конкурентоспроможності продукції та галузі у цілому вони потребують уточнення врахування у відповідних методиках економічного аналізу.

Метою статті є обґрунтування місця ресурсних чинників та показників виробництва і якості продукції у методиці оцінки ефективності та конкурентоспроможності виробництва круп'яних культур.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших напрямків підвищення конкурентоспроможності круп'яної продукції є підтримання її цінних переваг, для чого собівартість, як базова величина ціни, має формуватися за принципом забезпечення цільового прибутку виходячи з фактичних виробничих витрат і відповідного рівня прибутковості. Такий підхід досягається за рахунок удосконалення галузевої структури суб'єктів господарювання, науково-обґрунтованої спеціалізації і концентрації виробництва, підвищення продуктивності праці, ефективного використання ресурсного потенціалу. Для забезпечення конкурентних переваг слід також враховувати вплив зовнішнього економічного середовища, глибоко вивчати ринок і потреби споживачів.

Отже, застосування методів аналізу конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції дасть можливість кожному агротоваровиробнику чітко визначити стратегію і тактику досягнення найвищої ефективності підприємницької діяльності. Таким чином, розвиток методологічних підходів до оцінки ефективності зерновиробництва має передбачати диференціацію показників розвитку зернової галузі на макро- і мікроекономічному рівнях за системними ознаками.

Методологія дослідження різного роду об'єктів визначається самою їх сутністю, а також метою цього дослідження. В нашій роботі ми прагнемо відшукати

ті приховані резерви, які б дали можливість сформувати систему найбільш ефективного виробництва круп'яних культур як в середині країни, так і за її межами. Шукаючи найефективнішу систему обігу, основним критерієм пошуку ми визначаємо прибутковість для усіх суб'єктів виробництва круп'яних культур, в першу чергу для самих виробників круп.

Здійснюючи такий пошук в межах існуючого виробництва круп'яних культур, ми спостерігаємо постійні зміни характеристик об'єкту дослідження, які говорять про його динамічний стан. В той же час основна динаміка виробництва визначається не статистичними показниками виробництва круп'яних культур, а потоковими процесами, які відбуваються в середині круп'яного ринку [2, с. 32]. Особливістю руху матеріальних потоків є те, що вони охоплюють декілька досить відокремлених етапів господарської діяльності різних суб'єктів господарювання, зазвичай це матеріально-технічне забезпечення, технологічні та інші процеси пов'язані із виробництвом, а також етап розподілу виробленої продукції. Вивчення ринку круп'яної продукції на всіх згаданих етапах дає можливість оптимізувати не лише окремі параметри діяльності суб'єктів виробництва, але й весь круп'яний потік, включаючи чинники, що впливають на його обсяг, стан і ціну.

Найбільшого ефекту оптимізації матеріального потоку досягається завдяки використанню основних принципів концепції інтегрованої логістики і тотального управління якістю. Відповідно до них, забезпечення основної мети логістики є можливим лише при забезпеченні якості усіх складових виробничого процесу: якісні матеріали та сировина, якісні техніка та устаткування, якісний висококваліфікований персонал, якісна новітня технологія виробництва, якісний товар і високоефективна якісна система збуту. За відсутності хоча б однієї із вище перелічених складових під загрозу ставляться зусилля решти елементів.

Визначивши загальне спрямування на дослідження поточкових процесів, ми повинні сформувати відповідну методологію дослідження. На даний час аграрна економічна наука стоїть перед необхідністю докорінного перегляду методології і методів наукових досліджень, здійснення структурної перебудови в системі одержання знань та доведення їх до споживача [3, с. 485]. Методи, які використовуються зараз, частково довели свою ефективність в умовах командно-адміністративної системи господарювання, але вимагають додаткового опрацювання та переосмислення відповідно до ринкових умов, де особливої ваги набувають поняття конкуренція, споживач, конкурентоспроможність, потокові процеси, мінливість, адаптація тощо.

Раціонально побудований процес дослідження вимагає обґрунтування основних понять та категорій дослідження, визначення методів та прийомів, які можуть дозволити підтвердити чи заперечити певні наукові теорії та гіпотези, обґрунтувати наукові здобутки. Визначення основних понять роботи на її початку дозволяє чітко усвідомити спектр проблем, які ми намагатимемось вирішити, а також сприяє уникненню розбіжностей при трактуванні результатів роботи. Саме цього ми прагнули досягти, давши трактування поняттю "виробництво круп'яних культур", визначивши його умовні межі, обґрунтувавши його структуру та функції.

У процесі розробки поставлених у роботі завдань доцільно застосовувати методи, які використовуються при аналізі будь-якого товарного ринку, і які умовно можна розділити на три великі групи:

- загальнонаукові методи – є спільними для всіх галузей науки;

- традиційні аналітичні методи, які ґрунтуються на співставленні результатів і витрат понесених на досягнення цих результатів;

- ринкові методи – включають такі методи дослідження, які характеризують найбільш важливі для ринку поняття, зокрема: конкурентоспроможність, сильні та слабкі сторони бізнесу та галузі, ринкову кон'юнктуру, вподобання споживачів, життєвий цикл товарів тощо.

Традиційні аналітичні методи включають в себе, в основному, методи по визначенню ефективності. При цьому ефективність розглядається як співвідношення результатів і витрат. В залежності від того який економічний показник діяльності використовується як „результат”, ефективність може набувати різного вигляду і значення. Ринкові методи дослідження зерновиробництва обумовлюються особливостями та характером даного поняття, і, впливаючи з цього, дозволяють найбільш повно аналізувати його тенденції, досліджувати внутрішні зв'язки, закономірності, вирішувати поставлені завдання. До основних особливостей зерновиробництва належать: динамічність; системність; складна структура; стихійність; сезонність; перерваний виробничий цикл; тінзація значної частини відносин тощо.

Вихід на ринок збуту – це, по-суті, вступ до конкурентної боротьби. Для такого вирішального кроку у галузі необхідно розпочати вивчення діяльності конкуруючих суб'єктів. Проведений нами аналіз поведінки покупця показує, що для нього більш прийнятна та продукція того продавця, у якого нижча ціна й вища якість товару, що залежить від рівня витрат виробництва. Це і є головна умова конкурентоспроможності в найпростішому виді.

Для того, щоб визначити відповідність продукту виробників круп'яних культур вказаній вимозі, необхідно порівняти їхню діяльність із іншими товаровиробниками, тобто провести аналіз конкуренції на ринку [4, с. 125]. Це варто робити як за рахунок загальної системи збору й обробки інформації про діяльність конкурентів (звітність, публікації про комерційну діяльність, реклама, торговельні виставки і ярмарки й т.п.). Вказана інформація є відкритою для загального використання. Важливо використовувати інформацію іншого маркетингового характеру: опитування покупців і дилерів про збут продукції на ринках, відомості з бірж, експертів по ринку, державних правових і економічних установ.

У загальному плані вивчення конкурентів варто проводити у відповідності з їх орієнтацією у виробничо-збутовій діяльності. Особливо важливо вивчити їхню стратегію на ринку в галузі структури пропозиції, цінової політики, технології продажу, обслуговування [5, с. 654]. Прогноз поведінки конкурентів повинен урахувати такі фактори, як темпи росту, прибутковість, мотиви й цілі виробничо-збутової політики, зміст поточної й попередньої стратегії збуту, рівень управлінської культури. Вказані фактори в їхньому практичному застосуванні формують сутність і систему характеристики конкурентоспроможності.

Дослідження виробництва круп'яних культур передбачає обов'язкове використання системного підходу, що означає комплексне дослідження явищ та елементів ринку у тісному взаємозв'язку. Даний підхід дозволяє враховувати вплив окремих чинників як на систему в цілому так і на окремі її елементи. Зерновиробництво (і круп'яне у т. ч.) є відкритою соціо-техніко-економічною системою, важливими по-

казниками якої є запропонована Черевком І.В. та Гарасимом Г.М. група показників, яка характеризує вплив зовнішніх чинників і дозволяє простежити кількісні зміни в обсязі виробництва і переробки зерна, структурні зміни у формуванні пропозиції зернових культур, асортименті продукції переробки круп'яних культур тощо - це: валовий збір, показник просторової концентрації сировинної бази, урожайність круп'яних культур, посівні площі, частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, кількість сільськогосподарських угідь на душу населення, обсяги реалізації круп за маркетинговими каналами, обсяги використання круп за призначеннями, обсяги переробки, показник територіального розподілу круп'яних переробних потужностей.

В той же час першочергове значення при дослідженні круп'яного ринку мають показники, які характеризують його основні параметри: попит, пропозицію, ціну та рівень конкуренції. При визначенні попиту на крупи існує певна специфіка та диференціація відповідно до функціонального призначення зерна. Так, попит на продовольче зерно визначається на основі розрахунку обсягів споживання хлібопродуктів на душу населення. Цей показник можна визначити трьома шляхами: методом екстраполяції на основі середніх показників минулих періодів; методом розрахунку відповідно до раціональних фізіологічних норм споживання, які рекомендуються НДІ харчування Міністерства охорони здоров'я України (104 кг в перерахунку на крупу і борошно); методом розрахунку відповідно до норм мінімального „споживчого кошика” для умов кризи – 93,8 кг.

При перерахунку на зерно (при коефіцієнті виходу борошна і крупи 0,75) загальна потреба в продовольчому зерні в Україні складе 6,9 та 6,3 млн. т. При врахуванні 5,0 % втрат на всіх технологічних стадіях цей показник становитиме 7,25 та 6,62 млн. т. Для визначення потреби у фуражному, технічному та насінневому зерні найбільше підходить метод екстраполяції, при якому показник минулого періоду перемножується на коефіцієнт апроксимації, який дозволяє враховувати стійкість розвитку явища в часі. Основними показниками, які враховуються при розрахунку пропозиції зерна є виробництво, імпорт і зміни в запасах. За твердженням Міщенко Н.М. принципово існує декілька концепцій визначення пропозиції. Виробництво, імпорт і зменшення запасів однозначно розглядаються як дійсні елементи постачання. Експорт і приріст запасів можуть трактуватися і як елементи використання.

На основі визначених попиту і пропозиції а також їх статей формується баланс попиту і пропозиції крупи, який є важливим інструментом при реалізації державної аграрної політики. На відміну від інших галузей, сільське господарство характеризується тим, що тут не настільки прагнуть зрівноважити попит і пропозицію (що сприяло б захисту від перевиробництва і зниження цін), скільки намагаються виробити якомога більше продукції:

$$F(p) = p \longrightarrow \max, \quad (1)$$

де p – обсяг виробництва.

Така ситуація робить виробництво круп'яної продукції нестабільним і збільшує ризики його виробників. Оскільки в ринкових умовах основну роль при ціноутворенні відіграє співвідношення попиту і пропозиції, то часто складається ситуація, коли перевиробництво призводить до зниження цін (внаслідок переваги пропозиції над попитом) і зменшення доходів виробників; а недовиробництво (яке, якщо

виходити з формули 1.1, є нетиповим і можливе лише при форс-мажорних обставинах викликаних переважно природо-кліматичними факторами) хоч і підвищує ціни, проте також призводить до значних втрат з боку виробників. Виходячи з цього, використання ринкового методу ціноутворення без застосування інших стабілізуючих чинників є недоречним і дестабілізуючим.

Використання методів вільного ціноутворення на круп'яному ринку обмежується не тільки особливостями сільськогосподарського виробництва а й нееластичністю попиту на продукцію його переробки [6, с. 5]. Ця нееластичність викликана такими основними чинниками: виключною значущістю зерна як сировини для виробництва продуктів першої необхідності – хлібобулочних виробів і круп; відсутністю відомих і освоєних товарів-замінників; широтою товарної категорії а також часовим горизонтом, відповідно до якого ціни на хлібопродукти та крупи оцінюються споживачами лише в короткостроковому періоді.

Важливе значення в процесі формування методики дослідження круп'яного ринку і зерновиробництва має визначення базової часової одиниці, за яку будуть розглядатися результати роботи і підбиватися підсумки сезону. Зважаючи на технологічні особливості вирощування зернових, експерти, в даному випадку, оперують поняттям „маркетинговий рік” (англ. „marketing year” – „ринковий рік”), який розпочинається на зерновому ринку 1 липня – в період початку збору урожаю. Таким чином, вони досягають наступних переваг: зерно урожаю певного року розподіляється і використовується протягом звітного періоду, що дозволяє визначати ефективність використання урожаю окремого року; витрати на виробництво узгоджуються із витратами в межах одного періоду, що знімає проблему авансованого капіталу і перерваного виробничого циклу.

Використання маркетингового року як базової одиниці виміру часу на ринку круп дозволяє забезпечувати єдність матеріального круп'яного потоку в часі. Як одиницю виміру при цьому доцільно використовувати т/м.р. – тонн за маркетинговий рік. З позиції часу круп'яний ринок і виробництво круп є досить динамічною системою, показники якої постійно змінюються. Зважаючи на це важливого значення в процесі проведення наукових досліджень круп'яного ринку мають методи, які б дозволили виявляти тенденції розвитку ринку, прогнозувати можливий розвиток, фіксувати циклічні, сезонні та випадкові коливання.

До основних методів, які забезпечують прогнозування розвитку явищ і окремих ринків належать: методи виділення тренду (метод регресії, метод наскрізних середніх, метод центрованих наскрізних середніх, експоненціальне згладжування); методи лінійного програмування (графічні методи, симплексний метод, тощо); моделювання. Виробництво і ринок як системи передбачають взаємний вплив чинників, які їх формують [7, с. 82]. Виходячи з цього в процесі наукових досліджень товарних ринків важливе місце займають такі методи визначення взаємозв'язку факторів як: кореляційно-регресійний аналіз; факторний аналіз; індексний аналіз.

Кореляційно-регресійний аналіз дозволяє визначити співвідношення двох і більше чинників, наявність зв'язку між ними та здійснювати можливе прогнозування явищ на цій основі. Факторний аналіз – це клас багатомірних статистичних методів, який стосується проблеми аналізу структури взаємозв'язків (кореляції) між великою кількістю

змінних через визначення набору спільних структурних масивів відомих – факторів.

Значного поширення, завдяки своїй простоті, набув індексний метод, який дозволяє обчислювати ступінь зміни даних звітного року по відношенню до базового, а також виражає ступінь взаємозв'язку окремих елементів. Найчастіше в процесі наукових досліджень використовують Індекс Пааше та Індекс Лайспереса:

$$\text{Індекс Лайспереса} = \frac{\sum q_0 p_i}{\sum q_0 p_0} \times 100, \quad (2)$$

$$\text{Індекс Пааше} = \frac{\sum q_i p_i}{\sum q_i p_0} \times 100, \quad (3)$$

де q та p – певні взаємозалежні параметри; q_i та p_i – значення параметрів у звітному році; q_0 та p_0 – значення параметрів у базовому році.

В умовах інтеграції України у світовий економічний простір загострюється проблема конкурентоспроможності круп'яної продукції. Більшість дослідників визначають конкурентоспроможність продукції як сукупність взаємопов'язаних характеристик, які визначають її відповідність вимогам ринку. Дослідження показали, що аналізована категорія є досить умовною, оскільки покращення його якісних параметрів може зумовити переведення його в іншу товарну групу. Відповідно до цього, при оцінюванні конкурентоспроможності круп, їх якісні характеристики враховуються лише як нормативні для кожної товарної групи, тому їх покращення не впливає на загальний рівень цього показника.

Конкурентоспроможність товару формується на основі врахування його параметричних характеристик: параметрів якості (нормативні, консументні), економічних параметрів (витрати на придбання товару, витрати на його експлуатацію) та маркетингових параметрів (відомість торгової марки, імідж товару, ступінь ринкової новизни товару, лояльність споживачів, відомість торгівельних посередників, відомість постачальників). Ефективність виробництва круп має характеризувати не тільки ефективність безпосереднього виробництва, а й передбачати необхідність ефективної реалізації виробленої продукції [8, с. 5].

Отже, економічна ефективність виробництва круп здебільшого залежить від багатьох показників і, зокрема, підвищення якості продукції на всіх стадіях її просування. Враховуючи стратегічне значення галузі, проблема підвищення якості знаходиться

під державним контролем. Рівень ефективності виробництва круп, зберігання й переробки в значній мірі визначається ефективністю використання інвестованого капіталу, раціональним його розподілом, залученням інноваційних технологій, собівартістю продукції, прибутку й рентабельності діяльності суб'єктів господарювання.

Висновки. Отже, методичні засади оцінки ефективності та конкурентоспроможності виробництва круп містить велику кількість різноманітних методів і прийомів, придатних для проведення наукових досліджень, виділення, перевірки та підтвердження чи заперечення певних тенденцій, закономірностей та гіпотез. Основними, при цьому, не можна вважати ні ринкові методи дослідження, ні загальнонаукові, ні традиційні. Доцільність використання кожного методу зумовлюється його придатністю у кожній конкретній ситуації. Першочергове значення для будь-якого суб'єкту ринкової економіки чи окремого товару має поняття його конкурентоспроможності, яка визначає доцільність його існування, тривалість життєвого циклу, а також загальну успішність у порівнянні з іншими суб'єктами та товарами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мазнев Г.Є. Проектування та економічне обґрунтування технології вирощування сільськогосподарських культур: Наукове видання Г.Є. Мазнев. – Харків: ХНТУСГ. – 2005. – 41 с.
2. Колюбакін В. Аграрії з урожаєм, але в «прольоті» / Володимир Колюбакін // Агробізнес сьогодні. – 2008. – № 18. – С. 32–33.
3. Аверчев О.В. Екологічне обґрунтування технології вирощування гречки в умовах рисової сівозміни / О.В. Аверчев, В.П. Ружицький // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Спец. вип. 3(12). – Т. 1. "Соціально-економічні проблеми природоохористування та екології". – Миколаїв, 2001. – С. 482–486.
4. Технології вирощування зернових і технічних культур в умовах Лісостепу України / За ред. П.Т. Саблука, Д.І. Мазоренка, Г.Є. Мазнева. — Харків: ХНТУСГ. — 2007. — 633 с.
5. Лихочвор В.В. Рослинництво: Технології вирощування сільськогосподарських культур. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 808 с.
6. Ушкаренко В.А. Вплив способів посіву, норми висіву на врожайність гречки в меліоративнім полі рисової сівозміни / Ушкаренко В.А., Аверчев О.В., Ружицький В.П. // Таврійський науковий вісник. – Херсон, 1997. – Вип. 2. – С. 3–9.
7. Соколенко О.І. Економічна ефективність виробництва зерна кукурудзи в умовах становлення ринкової економіки / О.І. Соколенко // Вісник аграрної науки. – 2002. – №10. – С. 82–83.
8. Омеляненко Г.Г. Концептуальні положення відновлення та розвитку зернового виробництва в Україні / Г.Г. Омеляненко // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 3–9.